

HOOFDSTUK 4

De schutterij

4.1 Inleiding

De schutterij neemt onder de vele stedelijke instellingen en corporaties in Leiden een bijzondere plaats in. De burgerwacht was net als elders in Holland alleen toegankelijk voor zogeheten 'eerlijke' en 'gekwalficeerde', lees: gevestigde personen. Enige mate van goeüedheid was vereist, wat onder meer verzekerd werd door de regel dat leden hun eigen wapenuitrusting moesten aanschaffen en onderhouden. Verder gold alleen een minimum- en maximumleeftijd. Hierdoor verleende de schutterij de stedelijke middengroepen een identiteit, die boven de eigen buurt of het gedeelde ambacht uitging. In de schutterij waren burgers met allerlei achtergronden, beroepen en religies onderling verbonden. Dat is ook de reden dat de burgerwacht door veel stadsbestuurders en officieren werd voorgesteld als het toonbeeld van de harmonieuze stedelijke gemeenschap. Schutters stonden daarnaast voor waakzaamheid, verdediging van de eigen stad en militaire deugd. Ze representeerden het roemrijke verleden en de kracht van de stad. Het best werd dit geïllustreerd tijdens de wapenschouwingen, die de jaarmarkten opluisterden. Ook waren de Leidse schutters van de partij bij het inhalen van belangrijke bezoekers aan de stad, zoals Willem van Oranje in 1575, de graaf van Leicester in 1587 en Maria de Medici in 1638.¹

De schutterij vormde ook een bron van frustraties en zorgen. Zo ervoeren de schutters de verplichtingen die bij het lidmaatschap van de burgerwacht hoorden als bijzonder vervelend. Het wachtlopen betekende een behoorlijke inbreuk op het dagelijkse werk. Ook was het waken saai. In de loop van de zeventiende eeuw probeerden daarom steeds meer, doorgaans welgestelde mannen onder de wachtdiensten uit te komen, door zich uit te kopen.² Daarnaast had ook het stadsbestuur met enige regelmaat het nodige te stellen met de schutterij. De gewapende burgerwacht was in tijden van spanning een bron van onrust en een potentieel gevaar voor de machthebbers. Gehoorzaamheid was niet in alle gevallen gegarandeerd, zoals de periode tijdens de be-

1 RAL, SAI, inv.nr. 14, p. 34 (12-2-1575); Idem, inv.nr. 15, p. 249 (28-9-1587); RAL, AS, inv.nr. 6 (24-8-1638). Vgl. Roberts & Oertenspeer, 'Onderwijs en wetenschap', 202,203; Prak, 'Burgers onder de wapenen', 5; Knevel, 'Onder gewapende burgers', 45-46; Idem, *Burgers in het geweer*, 200-202, 274-275, 285.

2 Knevel, *Burgers in het geweer*, 203-214, 227. Vgl. Te Lintum, *Onze schutters-vendels*, 13.

standstwisten en de diverse oproeren hebben laten zien.³ Maar ook de wachtdiensten in perioden van rust leverden nogal eens verstoringen van de openbare orde op, bijvoorbeeld wanneer de verveling met drank verdreven werd en schutters in het holst van de nacht hun kruit verschoten.⁴

Het was de Leidse overheid er veel aan gelegen om de burgerwacht in toom te houden en ongeregelde heden onder de schutters te bestrijden. In veel steden gingen de bevoegdheden van de schutterijbestuurders daarom verder dan het toezien op naleving van de gedetailleerde ordonnanties. De officieren moesten ook wangedrag corrigeren waarop in de reglementen geen boete was gesteld. Zo ook in Leiden. Hier kreeg het college van deken en hoofdlieden, zoals het bestuur van de schutterij in deze stad genoemd werd, vanaf 1586 vrijwel dezelfde mogelijkheden als een lage rechtbank.⁵ Bovendien werd het Leidse schutterijbestuur voorgezeten door een van de vier burgemeesters. Het functioneren van vroegmoderne schutterijcolleges als scheidsrechter en bemiddelaar bij geschillen is nog nauwelijks onderzocht. Alleen P. Knevel heeft het onderwerp nader belicht. In het komende hoofdstuk zullen ordehandhaving en geschilbeslechting binnen de Leidse schutterij worden bestudeerd. Gekeken wordt naar de onderzoeksperiode 1664-1668. De gegevens zullen vervolgens worden geplaatst in het perspectief van de overige fora van sociale controle in Leiden.

4.1.1 Historiografie

Historisch onderzoek naar de Hollandse burgerwachten is laat op gang gekomen. In de negentiende eeuw verschenen enkele publicaties, maar deze waren over het algemeen geschreven met het oog op herstel van de schutterijen die in die jaren een kwijnend bestaan leidden. Zo bevatte het proefschrift van C.J. Sickesz. naast een verkennende historische beschrijving een reeks voorstellen om de toenmalige wetgeving op de burgerbewapening te verbeteren.⁶ Een halve eeuw later droeg C. te Linthum zijn prentenboek onder meer op aan de folkloristische boogschuttersgilden die na de afschaffing van de schutterijen in 1903 hier en daar waren blijven voortbestaan.⁷ De meeste aandacht ging in de genoemde werken uit naar het ontstaan, de organisatie, de kleding, de wapens en andere opvallende zaken betreffende de schutterij. De *core business* van de schutters, het wachtlopen, kwam er vaak opvallend bekaaid vanaf.⁸

³ Zie bijv. RAL, SALL, inv.nr. 17, p. 325-326 (15-2-1618) en 332 (5-4-1618). Vgl. Dekker, *Holland in beroering*, 41-45. Zie ook Knevel, *Burgers in het geweer*, 323-377.

⁴ RAL, SALL, inv.nr. 189, (4-7-1658).

⁵ Zie par. 4.2.1. In veel andere steden werd het schutterijbestuur aangeduid als krijgsraad.

⁶ Sickesz., *De schutterijen in Nederland*, m.n. p. 217-265. Over de schutterij in de negentiende eeuw: Knevel, 'De schutterijen na 1650', 173-175 (zie ook de aldaar genoemde literatuur).

⁷ Te Linthum, *Onze schutters-vendels*, zie p. 1.

⁸ Zie ook Van Gelder, 'Sint Joris Schutters', 29, 56-89. Van Gelder noemt in het artikel de uitbundige feesten, maaltijden, de Doelen en de bezittingen van het schuttersgilde en de schutterij. Het wachtlopen besprak hij niet. Van de door hem bestudeerde rekeningboeken, besprak hij alleen de uitgavenzijde. Op de inkomstenkant, waaronder de boetes, ging hij niet in.

In de twintigste eeuw verflauwde de aandacht voor de schutterijen verder. Pas in de jaren tachtig volgde een herleving. De belangrijkste impuls werd in 1988 geleverd door de tentoonstelling 'Schutters in Holland' in het toen jubilerende Frans Hals Museum. De bijbehorende catalogus bood niet alleen een overzicht van schuttersstukken uit de zestiende en zeventiende eeuw, maar ook nieuwe inleidingen op de geschiedenis van de burgerwachten. Daarin stond met name de betekenis van de schutterij centraal. Zo wees P. Knevel in zijn bijdrage op het belang van het dagelijks terugkerende nachtwaken en het optreden als oproerpolitie. Naast dit praktische belang had Knevel als een van de eersten aandacht voor de sterke symbolische waarde van de schutterij voor de stad en de schutters zelf.⁹

Geschilbeslechting en handhaving van de reglementen door Hollandse schutterijen bleven onbelicht in de tentoonstellingscatalogus. In voorgaande studies waren deze aspecten evenmin aan bod gekomen. Knevel verrichtte daarom pionierswerk toen hij in zijn proefschrift een hoofdstuk besteedde aan de juridische bevoegdheden van de krijgsraad.¹⁰ Achtereenvolgens besprak hij de verschillende overtredingen, de boetes en betekenis van de bestraffing voor de schutterij. Knevel onderstreepte dat de rechtspraak niet alleen gericht was op het afdwingen van discipline, maar ook op het herstel van de harmonie na beledigingen of vechtpartijen. Hij baseerde zich hoofdzakelijk op Leidse archieven. Deze bevatten in tegenstelling tot die in veel andere steden een doorlopende reeks notulenboeken. Gezien de vele facetten van de schutterij die Knevel aan bod liet komen, is het gedeelte over de schutterijrechtspraak kort gebleven. Knevel heeft bovendien de notulen niet systematisch door kunnen nemen, waardoor de door hem gevonden kwesties niet worden gekwantificeerd en hoofdzakelijk beperkt blijven tot de eerste helft van de zeventiende eeuw.¹¹ De verkennende aanzetten in zijn onderzoek vragen daarom om een meer gedetailleerde toetsing aan de archieven.

4.2 De Leidse schutterij

4.2.1 Ontstaan en ontwikkeling

Hoewel geen werkverenigingen kunnen schutterijen worden gezien als corporaties, gericht op het bewaken en verdedigen van de stad. Het lidmaatschap van de schutterij was, net als dat van de gilden, voorbehouden aan poorters en ingezetenen die financieel zelfstandig waren. Van oorsprong waren de meeste schutters dan ook georganiseerd in een of meerdere gilden. Leiden kende een Sint-Jorisgilde voor de voetboogschutters en later ook een Sint-Sebastiaansgilde voor handboogschutters en

⁹ Knevel, 'De kracht en zenuwen', 37-51. Vgl. Idem, 'Onrust onder schutters', 158-174.

¹⁰ Idem, *Burgers in het geweer*, 161-175.

¹¹ Knevel noemt zestien zaken tussen 1604 en 1671, waarvan dertien voor 1650. Zes zaken spelen tijdens de Bestandstwisten (1609-1621).

kloveniers, die vuurwapens droegen.¹² De leden van de schuttersgilden hielden gezamenlijke maaltijden en begroeven overleden collega's. Net als bij andere corporaties benoemde het stadsbestuur de deken en hoofdlieden van de schutters. Die organiseerden activiteiten zoals een wapenschouwing, hielden toezicht, beslechtten onderlinge conflicten en beheerden de financiën. Verschillen met de ambachtsgilden waren er ook. Het meest in het oog springend, afgezien van de meer economische doelstellingen van de gilden, was dat het lidmaatschap van de schuttersgilden een burgerplicht was voor iedere welgestelde stedeling. De twee gilden omvatten zo dus leden van alle werkverenigingen. Verder was de organisatie van de schutters ingewikkelder dan die van andere corporaties. De stad was verdeeld in wijken en elke wijk had zijn eigen hoofdman met een eigen wachtpost of 'hoefslag'.¹³

In de jaren zeventig van de zestiende eeuw bouwde het Leidse stadsbestuur het schuttersgilde gestaag om tot een schutterij of burgerwacht.¹⁴ Vanwege de oorlogsdreiging moesten voortaan alle poorters en inwoners op gezette tijden 's nachts de wacht houden in de stad. In de praktijk kwamen grote groepen van de bevolking niet in aanmerking voor lidmaatschap van de schutterij, omdat ze hun uitrusting niet konden betalen. Anderen waren officieel vrijgesteld, vanwege hun ambt of leeftijd.¹⁵ In 1578 kreeg de organisatie van de schutterij een meer militair karakter, met vendels of compagnieën, die onderverdeeld waren in zogeheten kwartieren of korporaalschappen en onderafdelingen, rotten genaamd, met bijbehorende officieren. Het aantal vendels en afdelingen groeide in de loop van de zeventiende eeuw mee met de omvang van de stedelijke bevolking. In de periode 1664-1668 telde Leiden acht vendels, bestaande uit acht kwartieren die weer waren opgedeeld in drie rotten. Het aantal schutters nam toe van negenhonderd in 1599 tot ruim zeventienhonderd in het midden van de zeventiende eeuw. Dat komt neer op een achtste van de volwassen mannen in Leiden.¹⁶

De algehele leiding binnen de Leidse schutterij was in handen van de deken, in andere steden ook wel kolonel genaamd. Dit ambt werd door een burgemeester bekleed, die elk kwartaal plaatsmaakte voor een van zijn drie collega's. De deken zat het bestuur voor en onderhield de contacten met de stedelijke overheid. Daarnaast waren er nog

¹² Lidmaatschap van het Sint-Jorisgilde was aanvankelijk alleen weggelegd voor notabelen; het jongere Sint-Sebastiaansgilde bleef daarom wat in de schaduw bij het voetboogilde. In veel steden bestond daarnaast nog een aparte corporatie voor de kloveniers met uiteenlopende patroonheiligen. Verder waren er nog schutters die geen lid waren van een gilde. Zij waren als bezoldigde soldaten in dienst van de stad (Carasso-Kok, 'Der stede scut', 20,22; Sickesz, *De schutterijen in Nederland*, 17,22).

¹³ Knevel, *Burgers in het geweer*, 26-31; Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad I*, 168; Idem, II, 106-107, 124-126.

¹⁴ In 1567 waren de schuttersgilden door het centrale gezag in Brussel ontbonden omdat ze niet hadden opgetreden tijdens de volksoproeren in dat jaar. Daardoor verwaterden de militaire plichten. Toen in de jaren zeventig de militaire dreiging toenam, werden overal de schutterijen in ere hersteld (Knevel, *Burgers in het geweer*, 99-107, m.n. 105; Sickesz, *De schutterijen in Nederland*, 70. Zie voor Leiden ook RAL, SAII, inv.nr. 14, p. 10v (15-11-1574); 13v (25-11-1574); 24v-29 (19-1-1575); 72v-73v (27-11-1575); 193-195v (25-4-1578); Van Mieris, *Handvesten*, 258-259 (instructie van 2-5-1578).

¹⁵ Knevel, *Burgers in het geweer*, 194-200. Schutters moesten minimaal zeventien jaar zijn (RAL, SAII, inv.nr. 14, p. 24v-29 (19-1-1575) art. 2), later achttien jaar (RAL, SAII, inv.nr. 9, p. 19). Ze moesten dienen tot hun zestigste (zoals bepaald in het achtste artikel van de Unie van Utrecht). Vrijgesteld waren stadsbestuurders, stedelijke ambtenaren en leden van de universitaire gemeenschap.

¹⁶ Meer plaats bood de militaire organisatie ook niet, aangezien elk rot zo'n acht schutters telde (RAL, SAII, inv.nr. 16, p. 176v (1-4-1599); RAL, AS, inv.nr. 164). Voor de periode 1664-1668 zijn geen ledenaantallen bekend. Tussen 1656 en 1672 ontbreken de gegevens. Vgl. Knevel, *Burgers in het geweer*, 190.

acht kapiteins of hoofdmannen, vaak ruim bemiddelde burgers, voor ieder kwartier één. Zij kozen de officieren en schutters en hielden toezicht op naleving van de reglementen.¹⁷ De kapiteins werden bijgestaan door luitenanten. Iets lager in de hiërarchie stonden de wachtmeester of majoor en zijn adjuncten. Deze waren als equivalent van de schout en zijn dienaren belast met de ordehandhaving binnen de schutterij. Daarnaast functioneerde nog de vaandrig, die het vaandel bewaarde. Verder had ieder kwartier een toezichthouder die het bevel voerde tijdens de nachtwacht. Deze kwartiermeester of korporaal stond dicht bij de schutters en vervulde de vaak lastige rol van intermediair tussen de manschappen en de hoofdofficieren. Tot slot had ieder kwartier enkele adelborsten. Dit waren gewone schutters met een erefunctie die verantwoordelijkheid droegen voor het goede verloop van de nachtwacht.¹⁸

De dienst van de Leidse schutters begon 's avonds om negen uur. Zij losten dan de betaalde stadswakers of binnenwachters af, die hun dienst begonnen waren na het sluiten van de poorten.¹⁹ Elke avond moesten twee van de acht kwartieren van ieder vendel aantreden; welke schutters dienst hadden werd vierentwintig uur van te voren bekendgemaakt. Ze verzamelden zich voor het huis van de betreffende kapitein. Vandaar trokken ze naar het stadhuis waar de wachtmeester de uitrusting controleerde en de afweziggen opnam. Een deel van de manschappen bleef op het stadhuis, de zogeheten hoofdwacht, en nam de sleutels van de stadspoorten in en controleerde de verschillende wachthuizen. De overige rotten werden door middel van loting over de wachthuizen in de stad verdeeld om van daaruit zo'n vier keer per nacht de ronde te doen. Elk vendel had de verantwoordelijkheid voor een aantal vastgestelde wijken met daarin enkele tientallen straten en steegjes. De wacht duurde tot het luiden van de eerste werkklok, doorgaans iets voor zonsopgang. Dat hield in dat in januari de diensten maar liefst negen uur duurden en in juli zes uur.²⁰

Het oudste reglement van de gereorganiseerde Leidse schutterij dateert van 1578, maar al in 1572 waren hervormingen doorgevoerd die in de loop van de jaren zeventig voortdurend in verordeningen bevestigd werden. Daarin hamerde het stadsbestuur op de plicht van iedere schutter om zijn dienst te vervullen en zijn uitrusting op orde te hebben.²¹ Het lidmaatschap van de schutterij mocht dan op zich eervol zijn en een bron van trots, de bijbehorende nachtwachten waren beduidend minder populair. De ordonnantie van 1579 telde zestien artikelen, waarvan maar liefst de helft bestond uit boetebepalingen op overtredingen als absentie, het te laat verschijnen en het voortijdig verlaten van de diensten.²² In de reglementen die daarna verschenen werden de

17 Orlers, *Beschrijvinge der stad Leijden*, 689,690. Schutterskapiteins beschikten in 1660 gemiddeld over een vermogen van zeker twintigduizend gulden. De functie was bovendien dikwijls een startpunt van een politieke carrière (Knevel, *Burgers in het geweer*, 129,130).

18 Voor een overzicht van alle officieren en hun functies: Knevel, *Burgers in het geweer*, 112-155.

19 RAL, AS, inv.nr. 1, stuk 25b, *Ordre en instructie van de binnenwacht*, art. 7. In Amsterdam begon de dienst al een uur voor het luiden van de poortklok. In deze stad moesten de schutters tot 1681 ook de dagwacht waarnemen (Sickesz., *De schutterijen in Nederland*, 87).

20 Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad III*, 287.

21 RAL, SAI, inv.nr. 389, p. 27 (23-6-1572), 43-44 (26-11-1572); Idem, SAII, inv.nr. 14, p. 10v (15-11-1574); p. 13v (25-11-1574); p. 119v (12-12-1576), p. 179 (16-12-1577).

22 RAL, SAII, inv.nr. 15, p. 50v, art. 1, 2, 3, 5, 9, 11, 14, 16.

boetes steeds verhoogd. Bovendien kreeg het college van deken en hoofdlieden de bevoegdheid om ook schutters die de openbare orde verstoorden, aan te pakken. Voortaan mocht het forum baldadigheid, dronkenschap en klein geweld beboeten tot een bedrag van twaalf gulden. Dit betekende een ontlasting van de vierschaar, aangezien tot dan toe bij twist en vechtpartijen zonder meer tot strafrechtelijke vervolging moest worden overgegaan.²³

Het schuttersreglement in het keurboek van 1658 was uitgebreid tot vierentwintig bepalingen. Officieren kregen de nadrukkelijke taak goed te letten op het gedrag van de schutters tijdens de wachtdiensten. Zaken die niet door de beugel konden, moesten worden gemeld aan de wachtmeester. De ordonnantie richtte zich op dit punt vooral op dronkenschap. Het drinken van bier of wijn was uitsluitend op bepaalde tijdstippen toegestaan en dan nog alleen uit niet te grote kannen.²⁴ Ook het bezoeken van herbergen of bruiloften onder diensttijd was verboden.²⁵ Bijzondere aandacht besteedde de ordonnantie verder aan het nodeloos schieten tijdens een dienst. Dit gaf veel overlast in de stad en kon bovendien tot gevaarlijke situaties leiden, zeker in combinatie met alcohol. Wie na het sluiten van de poorten en voor het luiden van de eerste werkklok zomaar een schot loste, kon rekenen op een boete van drie gulden en strafvervolging. Ook ter gelegenheid van het aantreden van nieuwe officieren mocht onder geen beding worden geschoten.²⁶ Overtreders die werden beboet konden in beroep bij het stadsbestuur. Tot slot herhaalde de keur nog de oude bepaling uit 1586 dat ieder overig wangedrag, waarop geen boete was gesteld, door het college van deken en hoofdlieden naar eigen goeddunken mocht worden bestraft. Opvallend is dat de eerder gestelde limiet van twaalf gulden uit de ordonnantie is verdwenen, even als de beperking dat de feiten niet ook strafrechtelijk zouden kunnen worden vervolgd. Daarmee kreeg het schutterijbestuur op papier een ongekend ruime bevoegdheid. In het vervolg zal worden nagegaan in welke mate daarvan gebruik is gemaakt.²⁷

4.2.2 Overtredingen

Het college van deken en hoofdlieden van de schutterij vergaderde bijna wekelijks op het stadhuis, doorgaans op dinsdagmiddag. De deken was daarbij vaker niet dan wel

²³ Voorwaarde was dat er aan de voorvallen 'lijff noch lith sal wesen verbeurt'. Ook mocht het wangedrag niets te maken hebben met 'verlies off verminderinge van ijemants ere, naem off faem'. (Mieris, *Handvesten*, 260). De Amsterdamse en Rotterdamse schutterijen hadden soortgelijke bevoegdheden (Sickensz., *De schutterijen in Nederland*, 82; Romer, *Mannetjesputters*, 27). Toch lieten de schutterijbestuurders zich er niet van weerhouden om toch over beledigingen te oordelen (Knevel, *Burgers in het geweer*, 169, 170).

²⁴ Schutters die eigen vaatjes meebrachten konden, naast inbeslagname van de drank, rekenen op een boete van zes gulden. Op het schenken van bier of wijn ter ere van nieuwe officieren stond zelfs een boete van vijfentwintig gulden. Wie desondanks toch tijdens zijn wacht dronken raakte, kreeg een rechtszaak aan zijn broek (RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 80, art. 6, 21).

²⁵ Schutters die zich daaraan schuldig maakten, dienden te worden beboet met dertig stuivers (Idem, art. 9).

²⁶ Het schieten ter ere van nieuwe officieren was een oude gewoonte, die door de betreffende officieren beantwoord diende te worden met het schenken van wijn of bier (Idem, art. 11, 21. Zie ook RAL, SAIL, inv.nr. 71, p. 112. Vgl. Knevel, *Burgers in het geweer*, 307). Overigens was de Leidse boete voor schieten niet bijzonder hoog. In Amsterdam moest daarvoor het dubbele worden neergeteld (Sickensz., *De schutterijen in Nederland*, 88).

²⁷ Wel moesten de deken en hoofdlieden het stadsbestuur van hun oordeel op de hoogte brengen (RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 80, art. 22).

aanwezig.²⁸ De bestuurders bespraken in principe alles wat de schutterij raakte, van ontslagverlening tot de organisatie van de jaarlijkse wapenschouwing.²⁹ Het berechten van overtredingen en wangedrag maakte daar een relatief klein deel van uit. Toch hadden het beboeten en bestraffen een bijzondere plaats in het takenpakket van het schutterijbestuur. De meeste zaken die de burgerwacht aangingen, waren al eerder door het college van burgemeesters of de vroedschap besproken. De uiteindelijke beslissing werd bovendien doorgaans door het stadsbestuur genomen. Veel mogelijkheden om zelfstandig te opereren had het schutterijcollege goedbeschouwd niet. In het beboeten van schutters was het forum daarentegen betrekkelijk autonoom. Alleen bij veroordelingen wegens wangedrag waarin de ordonnantie niet voorzag, moest de stedelijke overheid formeel in kennis worden gesteld. Maar aan het vonnis veranderde dat niets.

De deken en hoofdlieden beperkten zich bij het bestraffen van schutters tot incidenten die tijdens de wachtdiensten waren voorgevallen. Verzuim viel daar niet onder. Dit vergrijp werd direct door de wachtmeester en zijn adjuncten afgehandeld. Die moesten de door hen opgelegde bedragen nauwkeurig administreren en aan de hoofdlieden doorgeven. Vanaf 1664 werden de afwezige schutters geregistreerd in een afzonderlijk 'notulenboek', waarin ook de namen van nieuwe schutters werden genoteerd.³⁰ Veruit het meest genoteerde, maar ongespecificeerde bedrag in het register is tien stuivers. Dit komt overeen met de som die schutters kwijt waren na verzuim vanwege ziekte of verblijf buiten de stad. Als de bedragen daar inderdaad mee te maken hebben, zeggen ze dus alleen iets over de legale afwezigheid. Maar dit lijkt niet waarschijnlijk. Het ziet er veeleer naar uit dat het eerste verzuim van de schutters consequent lichter is bestraft dan in de ordonnantie was bepaald. Hierop stond officieel twintig stuivers. Herhaalde absentie kwam de schutter op dertig stuivers boete te staan. Losse absentielijsten uit de jaren vijftig laten dezelfde bedragen zien, maar bevatten daarnaast een kolom met teruggegeven gelden voor schutters die achteraf konden aantonen dat ze legaal afwezig waren. Daarmee geeft het notulenboek overigens geen volledig inzicht in de mate van werkverzuim. Een onbekend aantal schutters kocht hun diensten onderhands af, waarover de schutterijbestuurders zich regelmatig beklagden.³¹

28 De deken, één van de burgemeesters, was in 35 procent van de vergaderingen aanwezig. Naast de dinsdag kwam men een enkele keer ook op andere dagen bijeen (bijv. RAL, AS, inv.nr. 8 (7-8-1666 en 13-12-1666)). Overigens ligt de vergaderfrequentie van de Leidse schutterijbestuurders vrij hoog. In Rotterdam kwam de krijgsraad om de twee maanden bijeen op de eerste werkdag van de maand (Romer, *Mannetjesputters*, 27).

29 Het journaal van de deken en hoofdlieden bevat talloze opsommingen van mensen die uit dienst gingen of om een andere reden van wachtlopen werden vrijgesteld. Schutters hoefden na hun zestigste levensjaar geen wachtdiensten meer te draaien. Ouderdom en gezondheidsredenen waren dan ook de meest voorkomende redenen voor ontslag uit de schutterij. Ook het aannemen van belangrijke stedelijke functies, zoals het bonmeesterschap, het ambt van ouderling in de gereformeerde kerkenraad, functies binnen de universiteit etc. was een ontslaggrond. Anderen kochten een vrijstelling, bijvoorbeeld op basis van geloofsovertuiging (doopsgezinden) of vanwege ziekte van hun echtgenotes. Zij betaalden hiervoor een jaarlijks 'appointment' dat inkomensafhankelijk was. Ontslag moest schriftelijk worden aangevraagd.

30 Het boek is vermoedelijk buiten de vergaderingen om bijgehouden. Ook de periodisering van de overige notulenboeken suggereert dat boek 9 (1664-1669), samen met boek 10 (1669-1672) als aanvulling op de vergaderverslagen is aangelegd. Boek 7 beslaat namelijk veertien jaar (1643-1657) en het daarop volgende boek 8 vijftien (1657-1672). Boek 11 pakt vervolgens de draad weer op (1673-1681).

31 RAL, AS, inv.nr. 9. Het schutterijbestuur sprak zich geregeld uit tegen 'oogluijckinge of onderscheijt van personen' door lagere officieren (zie bijv. RAL, AS, inv.nr. 8 (4-3-1664)). Vgl. Knevel, *Burgers in het geweer*, 228.

Tabel 4.1 Aantal ongespecificeerde boetes in het notulenboek van de deken en hoofdlieden van de schutterij in de periode 1664-1668.

Jaar	N
1664	272
1665	340
1666	435
1667	443
1668	408
Totaal	1898

Bron: RAL, AS, inv.nr. 9.

Het college van deken en hoofdlieden nam tussen 1664 en 1668 drieënnegentig zaken in behandeling, waarin partijen geen beroep lijken te hebben aangetekend. De vonnissen staan opgetekend in het 'journaal', het feitelijke notulenboek van het schutterijbestuur. Het is niet duidelijk volgens welke procedure het forum de kwesties afwikkelde. De ordonnantie geeft hiervoor geen richtlijnen.³² Uit het 'journaal' valt af te leiden dat schutters die strafbare feiten pleegden door de wachtmeester werden aangeklaagd, waarna het bestuur een oordeel velde en een straf bepaalde. De deken had daarbij, met name in de meer ernstige gevallen een doorslaggevende stem.³³ In hoeverre de gedaagden zich tegen de beschuldigingen mochten verdedigen is niet helemaal duidelijk. Het forum behandelde veruit de meeste vergrijpen vrij kort, waarbij de bevindingen van de wachtmeester centraal stonden. Over een eventueel weerwoord van de betreffende schutter zwijgen de notulen. In verslagen uit de jaren vijftig wordt echter wel gesproken over de 'defensie' van de gedaagde. Mogelijk is de formule uit de boeken verdwenen met het aantreden van een nieuwe secretaris.³⁴ Slechts een enkele keer zag het bestuur zich genoodzaakt dieper op een kwestie in te gaan. Het ging dan om zware overtredingen of om wangedrag waarop door de ordonnantie geen boete was gesteld. In deze gevallen dreigde onrust binnen de betreffende afdeling, wat een meer zorgvuldige procedure rechtvaardigde.³⁵

Het merendeel van de geregistreerde overtredingen had te maken met ongeoorloofd schieten tijdens de wachtdienst. Dit werd in de onderzochte periode maar liefst negenendertig keer beboet. De officiële straf voor het schieten vóór de werkklok was drie gulden en strafrechtelijke vervolging. Maar in bijna tachtig procent van de geval-

³² Het college diende 'fouten, misbruiken en overtredingen' te onderzoeken en moest naar 'recht, redenen en billijkheid' oordelen (RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 80, art. 22).

³³ Vgl. RAL, AS, inv.nr. 8 (10-6-1664).

³⁴ Boek 7 (1643-1657) bevat geregeld de aantekening dat de gedaagde schutter 'in zijn defensie was gehoord'. Met de overgang naar boek 8 (1657-1672) verdwijnt de formule. Vergelijking tussen de twee registers leert dat boek 7 in een ander handschrift is geschreven dan boek 8. Ook de opmaak verschilt. De gekozen formulering is daarom wellicht afhankelijk van de schrijver. Het is niet waarschijnlijk dat het schutterijbestuur bij de ingebruikname van een nieuw register van werkwijze is veranderd.

³⁵ In hoeverre het schutterscollege de gedaagde ook aan een kruisverhoor onderwierp en getuigen opriep, wordt niet duidelijk uit de bestudeerde notulen. Knevel meent dat dit wel gebeurde, maar voert daarvoor slechts één Leidse zaak aan (uit 1610). Hier was echter het functioneren van een heel rot aan de orde (Knevel, *Burgers in het geweer*, 162-163).

len legden de schutterijbestuurders alleen twee gulden boete op. Waarom is niet duidelijk. De deken en hoofdlieden lieten het verbod herhaaldelijk aflezen, daarmee de ernst van het vergrijp onderstrepend.³⁶ In 1666 sprak het forum af dat bij schieten 'bij nacht of ontijden' voortaan geen boetes lager dan drie gulden zouden worden opgelegd. Maar daar hield men zich niet aan. Het lijkt er op dat het ongeoorloofd schieten te vaak voorkwam en daarmee onuitroeibaar bleek.³⁷ Ook bij het afvuren van musketten ter gelegenheid van het ophalen en thuisbrengen van nieuwe officieren, stelden de bestuurders zich opvallend coulant op. Ze besloten het voorval met een waarschuwing af te doen en het verbod aan alle kwartieren nog eens voor te lezen, aangezien de keuren op dit punt in 'non observantie' waren geraakt.³⁸

De jaarlijkse wapenschouwing rond Pinksteren gaf eveneens aanleiding tot veel overtredingen van het schutterijreglement.³⁹ In de bestudeerde periode werden achttien schutters beboet, meestal omdat voorafgaand aan de optocht hun materiaal niet in orde bleek. Musketers en piekeniers werden onder meer geacht, naast hun wapens een stormhoed te dragen, een ijzeren helm die ook wel morion werd genoemd.⁴⁰ Zo'n uitrusting was niet goedkoop. Knevel vermoedt dan ook dat aan veel overtredingen tijdens de wapenschouwing financiële problemen ten grondslag lagen. Veertien schutters hadden een gewone of blikken hoed op gedaan in plaats van de vereiste ijzeren helm.⁴¹ Maar het lijkt niet onwaarschijnlijk dat in een aantal gevallen sprake was van opzet. Sommige schutters waren voor aanvang van de monstering al aardig dronken. Niet voor niets riep het schutterijcollege de officieren ieder jaar op om hun manschappen niet al voor de monstering van drank te voorzien. Verder verhoogde het bestuur de boete op het dragen van een gebrekkige uitrusting in 1667 tot drie gulden, een verdrievoudiging ten opzichte van 1664. Toch legden de deken en hoofdlieden dat jaar steeds 'uit moderatie' slechts twee gulden op. Alleen Dirk Smit kreeg in 1664 een boete van vier gulden, maar hij had dan ook de wachtmeester die hem bekeurde beledigd.⁴²

De overige vergrijpen tijdens de wapenschouwing hadden alles met baldadigheid te maken. Zo had een schutter enkele ruiten kapotgeschoten, waaronder die van zijn eigen kapitein. Een tweede liep uit het gelid. Een derde was net als voorgaande jaren stomdronken aangetroffen. Een vierde schutter was helemaal niet komen opdagen,

³⁶ Zie bijv. RAL, AS, inv.nr. 8 (30-9-1664).

³⁷ Het verschil tussen het voorgeschreven bedrag en de opgelegde boete kan niet uit een laag inkomen van de betrokken schutters worden verklaard. Het gemiddelde vermogen van de schutters die twee gulden moesten betalen lag, voor zover achterhaald kon worden, zelfs iets hoger dan dat van de enkeling die drie gulden kwijt was.

³⁸ RAL, AS, inv.nr. 8 (5-8-1664).

³⁹ De wapenschouw vond meestal plaats op maandag tijdens de zogeheten kruismarkt. Deze begon op Hemelvaartsdag en duurde tot de donderdag voor Pinksteren (Weterings & Van der Vlist, 'Wie maakt me los?', 25,26; Zegveld, 'Zilveren schutterspenningen', 51).

⁴⁰ Musketers hoorden een musket, een furketstok, kruit, lont en een sabel bij zich te dragen. De uitrusting van de piekeniers bestond uit een piek of lans, een halfharnas met halsbescherming en een sabel. Officieren waren rijker uitgedost met een kogelvrij borstharnas, voorzien van halsbescherming en een stormhoed. Onderofficieren droegen bovendien een hellebaard als teken van hun rang. Zie RAL, SAII, inv.nr. 17, fol. 294v-316 (28-2-1617). Vgl. Groot Placaet boeck III, 163 b (1672).

⁴¹ RAL, AS, inv.nr. 8 (10-6-1664; 17-6-1664; 14-6-1667; 5-7-1667; 19-7-1667); Knevel, *Burgers in het geweer*, 217.

⁴² RAL, AS, inv.nr. 8 (17-6-1664). Tien van de veertien overtreders stonden in 1674 opgetekend in de kohieren van de tweehonderdste penning.

omdat hij zichzelf te oud vond. Dit waren stuk voor stuk ernstige vergrijpen. De wapenschouwing was een evenement van betekenis met een sterk symbolische waarde. De stadsbestuurders lieten er onder meer mee zien welke gewapende macht achter hen stond. Maar bovenal gaf de optocht uitdrukking aan de trots van de schutterij. De marcherende burgers representeerden de luister van de stad en stelden zich zo in de traditie van de aloude schuttersgilden.⁴³ Verstoring van het ritueel werd dan ook hoog opgenomen. De schutter die verstek liet gaan, kreeg een boete van vijftig stuivers, net als degene die uit het gelid liep.⁴⁴ De andere twee werden nog zwaarder gestraft. De schutter die het op de ruiten van zijn meerdere voorzien had, kreeg een strafzaak aan zijn broek en werd door de criminele vierschaar veroordeeld tot een boete van maar liefst tweeënzestig gulden.⁴⁵ De notoire dronkaard werd ontschutterd, de zwaarst denkbare straf die het schutterijbestuur kon opleggen.⁴⁶

Het college van deken en hoofdlieden ging in de onderzochte periode 1664-1668 maar liefst drie keer tot ontschuttering over. Nog eens drie schutters werden tijdelijk geschorst, een vrij hoog aantal, aangezien Knevel tussen 1580 en 1700 achttien ontschutteringen in Leiden telt.⁴⁷ Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het aantal zaken waar het forum van de schutterij zich over boog in de loop van de zeventiende eeuw aan fluctuaties onderhevig was. Hierdoor varieerde ook het aantal ontschutteringen. Zo vond tussen 1648 en 1658 geen enkele verwijdering uit de schutterij plaats. Ontschuttering was erg ingrijpend. De schutter in kwestie was onbetrouwbaar gebleken en had daarmee zijn reputatie verspeeld. Dit had consequenties voor het maatschappelijk functioneren van de schutter. Het hebben van een goede naam was van groot belang voor de sociale en financiële kredietwaardigheid van de vroegmoderne stedeling.⁴⁸ Het schutterijbestuur reserveerde de ontschuttering dan ook voor die leden die de schutterij te schande maakten door herhaaldelijke ernstige overtredingen en ongehoorzaamheid tegen meerderen.

Op de derde plaats van veelvoorkomende delicten staat het te vroeg verlaten van de wachtdienst. Dit werd tussen 1664 en 1668 acht keer beboet. De betrokken schutters waren telkens halverwege hun ronde een kroeg ingedoken. Dit kwam hen op een boete van achttien tot twintig stuivers te staan. Opnieuw viel dit bedrag lager uit dan de voorgeschreven sanctie, in dit geval dertig stuivers. Bij één schutter werd expliciet vermeld dat dit 'uit gratie' gebeurde, maar hij deed dan ook een beroep op niet nader genoemde verzachtende omstandigheden.⁴⁹ Een en ander staat haaks op de vaststelling van Knevel dat de boetes die schutters kregen opgelegd vaak overeenkwamen met de ordonnantie.⁵⁰ In de onderzochte periode lijken de schutterijbestuurders de vastge-

43 Knevel, *Burgers in het geweer*, 271-279. Vgl. Idem, 'Kracht en zenuwen', 45,46.

44 RAL, AS, inv.nr. 8 (17-6-1664; 14-6-1667).

45 Idem, (10-6-1664). Zie ook RAL, ORA, inv.nr. 4 N, p. 262 (26-6-1664).

46 RAL, AS, inv.nr. 8 (26-6-1668).

47 Knevel, *Burgers in het geweer*, 166.

48 Zie o.m. Frijhoff & Spies, *Bevochten eendracht*, 185-188; Dinges, 'Geschlecht und Ehre', 171-196; Idem, *Maurermeister*, 139-172; Van de Pol, *Amsterdams Hoerdom*, 67-98; Roodenburg, 'Eer en oneer', 129-147; Garrioch, *Neighbourhood and community*, 37-48.

49 RAL, AS, inv.nr. 8 (16-11-1666).

50 Knevel, *Burgers in het geweer*, 162.

stelde bedragen veeleer als richtlijn te hebben gehanteerd of op zijn best als maximumstraf. De hoogte van de bedragen hing af van zaken als recidive en andere bijzonderheden, zoals de mate waarin het gewraakte gedrag tegen de hiërarchie inging. Zo werd een schutter die van zijn kapitein geen toestemming had gekregen om eerder naar huis te gaan maar toch was vertrokken, veroordeeld tot een boete van vijftig stuivers.⁵¹

Het college van deken en hoofdlieden registreerde zelden incidentele dronkenschap. De bestraffing hiervan moest volgens de ordonnantie van 1658 aan de vierschaar worden overgelaten. Maar ook in de stedelijke vonnisboeken komt het vergrijp nauwelijks voor. Mogelijk zagen rotmeesters dronkenschap door de vingers zolang er geen brokken van kwamen. Alleen wanneer benevelde schutters 'moedwilligheden' of wild gedrag vertoonden, volgden maatregelen. In twee gevallen werd dronkenschap nadrukkelijk genoemd als verzwarende omstandigheid naast andere zaken, namelijk 'onhebbelijkheden' en 'roekeloos schieten'. De daders werden veroordeeld tot respectievelijk vijf gulden boete en verwijdering uit de schutterij.⁵² Een derde schutter werd ontschutterd wegens herhaalde dronkenschap tijdens wapenschouwingen – het geval is hierboven al genoemd. De verwijdering van de man had echter, zo tekenden de schutterijbestuurders aan, nog 'enige andere redenen', maar die zijn niet door de secretaris vermeld.⁵³

4.2.3 Beledigingen

Naast overtredingen van de schuttersordonnantie, sprak het schutterijcollege zich ook twintig keer uit over wangedrag waarop in de reglementen geen sanctie was gesteld. Bijna tweederde van de zaken ging om beledigingen van medeschutters en officieren. Dergelijke kwesties werden meestal door de wachtmeester aan de deken en hoofdlieden gemeld. Slechts in een bescheiden aantal gevallen stapten de gedupeerden zelf naar het schutterijbestuur. Zij voelden zich door hun medeschutters dermate geschoffeerd, dat zij alleen het bestuur als het meest aangewezen forum zagen om genoegdoening te krijgen. Mogelijk waren eerdere onderlinge verzoeningspogingen op niets uitgelopen. Het college van deken en hoofdmannen vertegenwoordigde voor beide geschilvoerende partijen het hoogste gezag binnen de corporatie. Ook het publiek van medeschutters, dat van de belediging of het geweld getuige was geweest, erkende die autoriteit, wat van belang was voor de uitwerking van het vonnis. Verder was een snelle en kosteloze behandeling van de zaak mogelijk, aangezien de bestuurders wekelijks bijeenkwamen en voorkomende moeilijkheden in dezelfde zitting nog afhandelden.

De gevolgde procedure bij ongewenst gedrag van schutters is net als die bij overtredingen niet gereguleerd. Wel zijn de meeste kwesties iets uitgebreider beschreven. De ernstigste zaken kregen de meeste ruimte in het journaal. Een reconstructie van de procedures is daarom alleen mogelijk op basis van de meer uitzonderlijke gevallen. Of het forum van de schutterij ook in de meer beknopt weergegeven zittingen

51 RAL, AS, inv.nr. 8 (11-8-1665).

52 Idem (8-3-1667; 17-6-1664).

53 Idem (26-6-1668).

op deze wijze optrad, is niet met zekerheid te zeggen.⁵⁴ In ieder geval lijken de gedupeerde schutters zelf hun verhaal te hebben gedaan voor het college van deken en hoofdlieden, al dan niet op uitnodiging van de wachtmeester. De lijn van hun betoog leek sterk op die van pleidooien voor de vierschaar. De klager formuleerde in chronologische lijnen het gebeuren en sloot af met een conclusie, waarin de eis was opgenomen. De vraag is of de betrokken schutters, die overigens nergens 'eisers' werden genoemd, zelf tot zo'n bondig relaas in staat waren, of dat de tekst door de secretaris van het bestuur in die vorm is weergegeven. Het laatste lijkt niet ondenkbaar. Vervolgens kreeg ook de gedaagde het woord, hoewel zijn verhaal zelden in de notulen is opgenomen. Tot slot overlegden de bestuurders en volgde het oordeel.

Het college van deken en hoofdlieden was er in eerste instantie op uit om wangedrag onder schutters te bestrijden. De vonnissen van het forum droegen daarom deels een disciplinair karakter. Maar ook moest de toegebrachte schade worden gerepareerd. Deze doelstellingen leidden in verschillende situaties steeds tot andere afwegingen. Bij belediging van een meerdere woog het correctieve aspect het zwaarst. Het bestuur was er dan op uit om een afschrikwekkend voorbeeld te stellen. Schutters die tegen de noodzakelijke hiërarchie ingingen, konden rekenen op een al dan niet tijdelijke ontschuttering, zeker als de schutter in kwestie al vaker over de schreef was gegaan. Het geval van de al eerder genoemde koopman Dirck Smit kan als voorbeeld dienen. Hij had zich in 1666 bij de monstering, voorafgaand aan de wachtdienst, opgesteld bij de adelborsten, wat een miskennis van hun erepositie inhield. Toen de wachtmeester hem daar weg wilde halen, gaf Smit hem een stoot met zijn elleboog. Vervolgens weigerde de koopman zijn degen te presenteren. Eenmaal op wacht maakte hij opnieuw 'groot getier'. Hij schold twee schutters van de hoofdwacht die op het rumoer waren afgekomen uit voor 'dronken beesten' en 'dronken varkens'. Het schutterijbestuur oordeelde dat Smit niet langer te handhaven was. Twee jaar eerder had hij, zoals hierboven is vermeld, ook al een wachtmeester onheus bejegend. De bestuurders verwijderden hem uit de schutterij en veroordeelden hem tot een boete van vier ducatonen en een jaarlijkse contributie van achttien gulden.⁵⁵

Beschimpingen aan het adres van medeschutters werden in de bestudeerde periode 1664-1668 vrijwel steeds met een boete bestraft. Deze was afhankelijk van de ernst van het vergrijp en varieerde van twee tot vier ducatonen. Zo kreeg een schutter die tijdens de wacht een collega uitschold en bovendien diens vrouw beledigde, een boete van twee ducatonen.⁵⁶ Hendrick Tjardus had zijn maat niet alleen uitgescholden, maar ook in zijn gezicht geslagen. Dit kwam hem op vier ducatonen te staan.⁵⁷ Deze bedragen ko-

⁵⁴ Knevel meent van wel (Knevel, *Burgers in het geweer*, 164).

⁵⁵ Dit bedrag lag rond het gemiddelde dat in de keur van 1658 is aangegeven, namelijk tussen de acht en dertig gulden (RAL, AS, inv.nr. 8 (3-8-1666)). Vgl. RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 80, art. 20. Ontschuttering was geen automatisme. In oktober 1666 hadden twee schutters kapitein Buijtenvest geschoffeerd. Eén van hen kreeg, naast een boete van twee ducatonen, ontslag tot zijn kapitein hem weer in dienst zou nemen. Zolang hij geschorst was, diende hij tien gulden per jaar contributie te betalen. De andere kwam er, om onduidelijke redenen, met een vermaning vanaf. Mogelijk was zijn aandeel in de belediging geringer (RAL, AS, inv.nr. 8 (26-10-1666)).

⁵⁶ RAL, AS, inv.nr. 8 (3-12-1666). Een ducaton had een waarde van drie gulden en drie stuivers.

⁵⁷ Idem (13-5-1664).

men ongeveer overeen met wat het college van vredemakers bij beledigingen oplegde. En net als bij veroordelingen door de vredemakers ging het geld niet naar de gedupeerden zelf.⁵⁸ Een enkele keer volstonden de schutterijbestuurders met een vermaning aan het adres van de dader. Zo werd Jan Dublet en Juriaen Blicklant na 'ernstige bestraffing en dreiging' voorgehouden dat ze zich voortaan stil en bescheiden moesten opstellen. Ze kregen bovendien een kerfstok, een houtje waarop de schutterijbestuurders een voorwaardelijke straf aantekenden. Bij een volgende belediging zou dan direct met de schutters worden afgerekend. Welk bedrag in het hout gekerfd was, staat niet vermeld.⁵⁹

Of de opgelegde boetes bedoeld waren als *amende profitable* – een geldelijke compensatie van de beledigde schutters – is niet helemaal duidelijk. De som wordt nergens als zodanig aangeduid. Ook ontbreekt in de onderzochte periode de bijbehorende rituele herroeping van de scheldwoorden, de *amende honorable*. Deze was essentieel voor het ongedaan maken van de reputatieschade die iemand door een beschimping kon oplopen.⁶⁰ De dader nam dan de gewraakte woorden terug en verklaarde dat hij de ander voor een eerlijk persoon hield. Vervolgens schudden hij en het slachtoffer elkaar de hand ter onderstreping van de verzoening. Waarom het schutterijbestuur nergens op zo'n herroeping aandrong, is niet duidelijk. Verzoening was van eminent belang om de vrede binnen een rot te herstellen. Was het forum daar niet in geïnteresseerd? Knevel noemt in zijn boek wel enkele voorbeelden uit het Leidse schutterijarchief waarin een *amende honorable* voorkwam. Deze dateren echter allemaal van het begin van de zeventiende eeuw.⁶¹ Werde het streven naar verzoening in de jaren zestig niet meer belangrijk gevonden?

Bestudering van het notulenboek van de periode 1648 tot 1657 leert dat herroepingen van beledigingen alleen in de eerste helft van de jaren vijftig nog sporadisch voorkwamen. In 1654 moest een schutter zijn collega, die hij tijdens de wapenschouwing door de hoed geschoten had, een hand geven, onder de belofte dat zij voortaan goede vrienden zouden blijven. Daarnaast kreeg hij een boete van vijf gulden en moest hij zes gulden schadevergoeding betalen.⁶² In een vergelijkbaar geval bleef het vonnis echter beperkt tot vier gulden boete en een vermaning om voortaan in eendracht te leven 'zoals schutters en burgers behoren te doen'.⁶³ De reden hiervoor is bij gebrek aan gegevens niet meer te achterhalen. Mogelijk was de reputatieschade in het tweede geval minder.⁶⁴ De schutter die tijdens zijn wacht in een bierkan urineerde en deze vervol-

⁵⁸ De som moest worden verdeeld 'naar oude gewoonte'. Hiermee kunnen verschillende verdeelsleutels bedoeld zijn. Het is mogelijk dat het geld bewaard werd, om op enkele momenten per jaar (ieder kwartaal of ieder half jaar) onder de manschappen van het bewuste vaandel te worden verdeeld (RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 80, art. 4). Het bewuste artikel heeft echter betrekking op boetes vanwege verzuim dat het vaandel rechtstreeks in zijn functioneren raakte. Waarschijnlijker is dat het geld gelijkelijk verdeeld werd onder de armen, de Doelen en de adjuncten van de wachtmeester (vgl. RAL, AS, inv.nr. 7 (21-7-1648)). Maar ook een verdeling in vieren is mogelijk: de armen, de Doelen, de wachtmeester en de adjuncten van de wachtmeester (vgl. RAL, AS, inv.nr. 7 (5-6-1655)).

⁵⁹ Vgl. RAL, AS, inv.nr. 8 (18-10-1667).

⁶⁰ Zie Broers, 'Van tafel 8 tot boek 6', 303-305.

⁶¹ Knevel, *Burgers in het geweer*, 170-171.

⁶² RAL, AS, inv.nr. 7 (16-7-1654).

⁶³ Idem (2-7-1647).

⁶⁴ Het hoofd was de 'zetel van de eer'. Een hoofddekseel gold als verlengstuk van het hoofd. Vgl. Van de Pol, *Amsterdams hoerdom*, 71,80,81.

gens aan zijn collega's serveerde, verontschuldigde zich zelf.⁶⁵ Een andere schutter die een medeschutter had uitgedaagd en hem diens pijp uit de mond had geslagen, kreeg slechts een boete. Van een *amende honorable* was geen sprake.⁶⁶ De benevelde schutter die zijn rotgezellen had beledigd en met zijn degen zelfs bijna had geraakt, hoefde zich evenmin te verontschuldigen. Hij werd overgeplaatst, waardoor verzoening met zijn rot niet meer nodig was.⁶⁷

Het is mogelijk dat in de tweede helft van de zeventiende eeuw een *amende honorable* nauwelijks nog geregistreerd werd en met het aantreden van een nieuwe secretaris helemaal uit de notulen verdween. De zaken in de journaals zijn veelal slechts kort beschreven, zonder vermelding van de gebruikte scheldwoorden. Ook zwijgen de verslagen over bemiddelingspogingen door het forum van de schutterij. Het verzoeningsritueel was mogelijk zo vanzelfsprekend dat het met het oog op de gewenste bondigheid buiten de boeken gehouden kon worden. Maar het is evengoed denkbaar dat het bereiken van een akkoord in veel gevallen helemaal niet aan de orde was. Verzoening behoorde eenvoudigweg niet tot het gereguleerde repertoire van het schutterijbestuur. De burgerwacht was een militaire, hiërarchische organisatie, waarin wangedrag niet getolereerd kon worden. De ordonnanties schreven voor om daders te 'straffen' en naar recht, reden en billijkheid te 'corrigeren'. Over 'tussenspraak' en 'verenigen van partijen', waarin het college van vredemakers zoveel belang stelde, wordt niet gesproken.⁶⁸ Beledigingen lijken zodoende in eerste instantie disciplinair gestraft te zijn. Veruit de meeste schutters werden wegens beschimpingen ook door de wachtmeester aangeklaagd. Slechts een drietal zaken was door de gedupeerden zelf aanhangig gemaakt.

Wanneer de ruzie het hele rot of zelfs de schutterij aanging, werd verzoening belangrijker voor het schutterijbestuur. Het functioneren van de afdelingen stond dan op het spel. De door Knevel aangehaalde voorbeelden wijzen daar ook op.⁶⁹ De enige keer dat het forum van de schutterij tussen 1664 en 1668 een poging tot verzoening ondernam, had eveneens betrekking op de reputatie van het hele corps. Het ging om een ruzie tussen een schutter en een burger, die bovendien bij een andere rechtbank aanhangig was gemaakt. De schutterij zat met andere woorden in de beklaagdenbank. Timmerman Pieter Blom had in 1665 schutter Leendert Heijendaal voor de vredemakers gedaagd vanwege een klap met een piek. Volgens Leendert waren daar 'vele onfatsoenlijke schimpwoorden en dreigementen' van de timmerman aan vooraf gegaan. Pieter zou hem bovendien al scheldend enkele straten hebben gevolgd. En dat terwijl Leendert op weg was naar zijn wachtdienst en dus in functie was. Met de klap had hij de eer van de schutterij verdedigd, zo meende Leendert. Hij vond daarom dat de schutterij over de zaak moest oordelen en stapte naar het bestuur. De deken, lees de zitting

⁶⁵ RAL, AS, inv.nr. 7 (22-8-1656).

⁶⁶ Idem (21-11-1656).

⁶⁷ Idem (5-6-1655).

⁶⁸ Zie hoofdstuk 7, par. 7.3.1.

⁶⁹ Knevel beschrijft een treiterpartij van een schutter door zijn hele rot, een ruzie tussen een adelborst en een wachtmeester en een ernstige belediging van een schutter door een burger (Knevel, *Burgers in het geweer*, 168-170).

hebbende burgemeester, was dat met hem eens en zorgde er hoogstpersoonlijk voor dat de vredemakers de zaak ter arbitrage naar de schutterijbestuurders doorverwezen – een overduidelijk voorbeeld van de verwevenheid van de stedelijke overheid en het schutterijbestuur. Uiteindelijk kwamen de deken en hoofdlieden overeen dat beide partijen zich onvoorwaardelijk bij het scheidsrechterlijk oordeel van het bestuur zouden neerleggen. Helaas is de uitkomst van het proces niet in het journaal opgenomen.⁷⁰

Tabel 4.2 Verdeling van de geschillen binnen de schutterij in soorten (1664-1668), met tussen haakjes het aantal keren dat een zaak in het notulenboek terugkeerde.

Type geschil	N	%
Overtreding van de reglementen	74	79
Belediging	9 (1)	11
Geweld	6	6
Belediging met geweld	3	3
Overig	1	1
Totaal	93 (1)	100

Bron: RAL, AS, inv.nr. 8.

Vermoedelijk zullen de meeste scheldpartijen en beledigingen onderling, nog tijdens de wacht zijn opgelost. Dat was de snelste en gebruikelijkste manier om beschimpingen te pareren. Alleen wanneer verzoening niet bereikt kon worden, was een gang naar het schutterijbestuur een denkbare optie om genoegdoening te krijgen, zoals in het geval van Leendert Heijendaal en de slachtoffers van Jan Dublet en Juriaen Blicklant. Ook de wachtmeester kon ingrijpen, al dan niet op aandringen van het slachtoffer, en degene die een ruzie of gevecht begonnen was voor de deken en hoofdlieden dagen. Maar zover kwam het meestal niet. Andere fora kwamen nog minder vaak in beeld bij onenigheid tussen schutters. In de onderzochte periode konden geen interne schutterskwesties in de vredemakersboeken of het dingboek voor grote zaken worden gevonden.

4.2.4 Geweld

Zes keer moesten schutters voor het college van deken en hoofdlieden verschijnen wegens gewelddadigheden. Meestal was de agressie gericht tegen medeschutters. De aanleiding is steeds onduidelijk. Er kon drank in het spel geweest zijn, maar ook een onderlinge ruzie. Dit laatste lijkt het meest waarschijnlijk in het geval van Pieter de Machtere en Willem Claesz. Colevest, die elkaar in het gezicht hadden geslagen. Beide schutters moesten een halve rijksdaalder boete betalen.⁷¹ In de meeste gevallen was een musket gebruikt. Met het geweer konden rake klappen worden uitgedeeld, zoals Mi-

⁷⁰ RAL, AS, inv.nr. 8 (1-11-1665).

⁷¹ Idem, inv.nr. 8 (26-6-1668).

chiel Cornelisz. Scherpel ondervond. Hij liep bij een ruzie een grote buil op zijn hoofd op. De dader, Dionijs le Sou, werd beboet met dertig stuivers.⁷² Twee keer werden gewone burgers slachtoffer van schuttersgeweld. Zo had Jacob Cornelisz. Vouger bij Johannes de Vries de pluimen van zijn hoed geschoten. Ook was Johannes gewond geraakt aan zijn gezicht. Hij stapte naar het schutterijbestuur en eiste een schadevergoeding. De deken en hoofdlieden wezen hem twee ducatonen toe.⁷³ Wessel Schutdorp die voor hetzelfde vergrijp was aangeklaagd, kwam er met de helft vanaf, vermoedelijk omdat zijn slachtoffer niet gewond was geraakt.⁷⁴

Dat burgers naar het schutterijbestuur stapten vanwege het wangedrag van schutters, is bijzonder. Maar weinigen maakten van deze mogelijkheid gebruik. Misschien zagen zij het forum als te zeer betrokken bij de daders en stapten zij liever naar een neutrale rechtbank. De voogden van een twaalf jaar oud weeskind deden dat ook, toen de jongen door roekeloos gedrag van een schutter gewond raakte aan zijn oog. Zij lieten direct een notariële getuigenverklaring opstellen en stapten daarmee een paar dagen later naar de civiele vierschaar.⁷⁵ Ook de eerder genoemde Pieter Blom zocht zijn heil in eerste instantie niet bij de deken en hoofdlieden van de schutterij, nadat een schutter hem een klap had gegeven. Hetzelfde verschijnsel kan worden opgemerkt in de kwestieboeken van de gildenbesturen, waarin burgers ook zelden gildenleden aanklaagden. Het inschakelen van de deken en hoofdlieden was eerder opportuun voor de leden zelf, met name wanneer informele pogingen om tot een oplossing te komen, hadden gefaald.

4.2.5 Overige kwesties

De overige kwestie die in tabel 4.2 wordt genoemd, had betrekking op ‘moedwilligheden’ die door een schutter waren begaan. Onder deze term kan doorgaans zowel brutaal gedrag als gewelddadigheid worden gerekend. Het was bij gebrek aan informatie niet mogelijk om de kwestie zonder meer onder ‘geweld’ of ‘belediging’ te groeperen. Overigens kwam de bewuste schutter ervan af met een boete van drieënzestig stuivers en de vermaning dat hij een volgende keer zwaarder gestraft zou worden.⁷⁶

4.3 Conclusie

Het schutterijbestuur kreeg in zijn hoedanigheid als rechtsprekende instantie vooral te maken met overtredingen van de reglementen. Ruim zeventig schutters werden hiervoor in de onderzochte periode 1664-1668 beboet. De meeste vonnissen hadden betrekking op ongeoorloofd schieten in de nacht, dronkenschap, het verlaten van de dienst en het dragen van de verkeerde uitrusting. Deze zaken werden kort en efficiënt

⁷² Idem (20-1-1665).

⁷³ Idem (4-9-1668).

⁷⁴ Idem (21-8-1668).

⁷⁵ RAL, ORA, inv.nr. 44 G, fol. 86v (18-6-1667). Vgl. RAL, ONA, inv.nr. 780, nr. 196 (12-6-1667).

⁷⁶ RAL, AS, inv.nr. 8 (29-12-1665).

afgehandeld. Daarbij legden de deken en hoofdlieden een zekere mate van mildheid aan de dag. De boetes waartoe zij de gedaagden veroordeelden, waren vaak lager dan het bedrag dat in de ordonnantie stond voorgeschreven. Ook de geldstraffen wegens verzuim waren laag. Deze werden direct door de wachtmeester opgelegd. Het is de vraag in hoeverre ongeregelheden tijdens de dienst en ander wangedrag niet ook door lage officieren werden afgedaan. Zij zaten er bovenop wanneer iets tussen de schutters voorviel. In ieder geval lijken ze niet alle overtredingen aan het schutterijbestuur te hebben doorgegeven. Klachten van bestuurders dat zij te veel absenties door de vingers zagen en onderscheid tussen personen maakten, wijzen daarop. Het is ook niet erg waarschijnlijk dat er in vijf jaar tijd niet vaker geschoten, gedronken, gescholden of gevochten werd tijdens de lange en vaak saaie wachtdiensten.

Schutters lijken eigen manieren gevonden te hebben om met onderlinge conflicten zoals ruzies en vechtpartijen om te gaan. Ze stapten zelden naar het eigen bestuur of naar andere fora. Mogelijk bogen de schutterijbestuurders zich alleen over onverzoenbare kwesties. De meeste van de twintig beledigings- en geweldzaken werden door de wachtmeester aanhangig gemaakt. In geen van de gevallen kwam het tot een *amende honorable*. Die lijken de deken en hoofdlieden ook niet in alle gevallen te hebben nagestreefd. Alleen wanneer de harmonie in het hele rot in gevaar kwam, probeerden de bestuurders de schutters tot elkaar te brengen. De nadruk binnen de militaire hiërarchie lag op bestraffing. Daarmee week het forum van de schutterij af van bijvoorbeeld het college van vredemakers, dat in soortgelijke kwesties juist op verzoening uit was. De boetes op beledigingen en geweld bleven doorgaans ruim onder de limiet van twaalf gulden die in 1586 was ingesteld voor het bestraffen van wangedrag waarop in de ordonnantie geen sanctie was gesteld. Alleen schutters die geweld en beledigingen combineerden kregen de maximale boete. Wie teveel aanstoot gaf en de schutterij als geheel te schande maakte, bijvoorbeeld door een meerdere te beledigen, kon rekenen op ontchuttering, de zwaarste straf binnen de schutterij.